

Szent-Ábrahám Mihály, mint dogmatikus.

II.

Minden előtt lássuk Szent-Ábrahám dogmatikájának¹⁾ theologiai álláspontját és módszerét.

Az evangéliomi protestáns dogmatikákban igen különböző theologiai álláspont és módszer érvényesül; de kétségtelen, hogy azok közül kettő alapjában téves. Egyik az u. n. orthodox-autoritativ, a másik az u. n. rationalistico-speculativ álláspont és módszer.

Az orthodox-autoritativ álláspont és módszer a róm. katolikus dogmatikák jellemző sajátossága, bár tény, hogy idők folytán egyes evang. protestáns dogmatikákban is jelentkezett. A különbség csak az, hogy amott joggal, emitt jogtalanul, a reformáció alapelveinek feladásával, alkalmazzák.

A róm. katolikus dogmatikus ugyanis hitelvi álláspontjához hiven egyetlen tekintélyt ismer s az előtt feltétlenül meg is hajlik s ez az *egyház*. Okoskodásának menete ez: A mit Isten kijelentett, az csalatkozhatatlanul igaz. Isten pedig a maga kijelentéseit az egyházra bízta. Az isteni igazság birtokába tehát csakis az egyház útján lehet jutni. Az isteni igazság elfogadása az egyház kezéből a hit. E hit lényege szerint feltétlen, vak hit (*fides implicita*) s voltaképp egy cikkben összpontosul, t. i. az egyház csalatkozhatatlan tekintélyébe vetett hitben és egy kötelességben t. i. az egyház tekintélye, szava és parancsolata iránt való teljes engedelmisségben. Azért a róm. katolikus hívőre nézve voltaképp csakis egy dogma létezik és ez: hit az egyház feltétlen tekintélyében.

S a mi áll minden egyes róm. kath. hívőre, az áll a róm. kath. dogmatikusra nézve is. A róm. kath. dogmatikus az egyháztól hivatalosan formulázott hitcikkeket készen kapja s mint-hogy az egyház csak állít (m. p. csalatkozhatatlanul), de soha nem bizonyít, az ő feladata nem más, mint a dogmák igazolása, bizonyítása, szóval rationalisálása és egyszersmind logikus rendszerbe foglalása.

Az evang. protestantismus a hitélet dolgában minden külső s így hát a történeti egyházi tekintélyvel is egyszersmind-

¹⁾ Sietünk helyreigazítani, hogy a dogmatika fordítója, a jeles *Derzsi Károly* még él; jelenleg tordai gymn. tanár.

korra elvileg szakított — s ezzel a dogmák hagyományos róm. katolikus fogalmát is feladta. Azért az ev. protestáns dogmatikus okoskodásának menete ez: A mit Isten kijelentett az csatlakozhatlanul igaz. Isten igazságának kijelentése az Ige. Az Ige könyve a Szent-Írás. A Szent-Írásban foglalt Isten-Ige igazságára elvezérel és a mellett bennünk bizonytságot tesz a Szent Lélek (testimonium Spiritus Sancti internum). Az isteni igazság birtokába tehát az egyházban, mint a hívők közösségében ugyan, de nem a külsőképen szervezkedett történeti egyház, hanem a bensőképen élőható Szent Lélek által jutunk. Épen azért ev. protestáns szempontból a hit nem egyszerű, még kevésbé feltétlen és vak elhívése annak, a mit az egyház egyszer-akkor tanított vagy tanít (fides theoretica, historica), hanem az Isten kijelentett Igéjébe vagyis az evangéliom igazságába vetett személyes meggyőződés. Épen azért az evangéliomi protestáns hit egyedüli tárgya az evangéliom, vagyis Istennek a Jézus Krisztusban kijelentett üdvözítő kegyelmi ereje, ugy a mint ez a Szent-Lélek által sziveinkben megbizonyosodott s él, hat. Innét, hogy ez a hit az üdvösségre egymagában elégséges, hogy annak a jó cselekedetek által való kiegészítésre semmi szüksége, mert — mint Luther mondja — a cselkedetek senkit sem tesznek jóvá, hanem a jó, azaz a hívő ember szükségkép jót tesz.

Az evangéliomi protestáns felfogás szerint tehát az igazságot nem az egyház, illetőleg a hierarchikus papság kezéből vesszük, hanem az egyházban vagyis a hívő személyiségek közösségében is egyes egyedül az Isten Igéjéből, a Szent-Lélek által. Azért a mi hitünk tartalmát szintén egy cikkbe foglalhatjuk s ez: hit az Isten Igéjének csatlakozhatlan igazságába és egy kötelességbe és ez: az evangéliom Igéje iránt való engedelmesség (nova obedientia).

S a mi áll minden egyes evangéliomi protestáns hívőre, ugyanaz áll az evangéliomi protestáns dogmatikusra nézve is. Az evang. protestáns dogmatikus egyes egyedül az Isten Igéjében gyökeredző személyes hitbeli meggyőződésének tudományos előterjesztését, kifejtését és igazolását tűzheti ki maga elé megoldandó feladat gyanánt. Ő az isteni igazságot nem mint hivatalosan formulázott kész tant, hanem mint a Jézus Krisztus evangéliomában kijelentett üdvözítő isteni életerőt birtokolja a Szent-Lélek által a maga hívő szívében s épen mert bírja, azért a mint érzi és éli, ugy meg is akarja érteni s értetni. Mert szelleméletének összes nyilatkozatait meghatározó alaperő az személyiségében. Esze ágába sem jut tehát, hogy hitének drága és szent kincsét, magát az isteni kegyelmi erőt és igazságot: a Krisztus evangélioma tökélyes kijelentését bármely arra vonatkozó történeti dogmatikai tanformulával azonosítsa. Ellenkezőleg a mint saját, ugy mások, sőt magának a hivatalos egyháznak dogmatikai formuláiról is az Írással szólva azt tartja, hogy: az

ismeret rész szerint való. Azért az Igén kívül, melynek igazságáról a Szent-Lélek által hitében s szívében megbizonyosodott, nem köti őt semmi külső tekintély, legyen bár annak a neve: egyház avagy pápa, zsinatok avagy hagyomány s hitvallás. S ha benső késztetést érez, hogy hite tartalmáról tudományosan is számot adjon vagyis dogmatikát írjon, úgy az ő dogmatikája soha sem lehet más, mint személyes üdvöztető evangéliumi hite igazságainak öntudatos és szabad kifejezése és előterjesztése.

De ezzel már voltaképen okát adtuk annak is, hogy miért tartjuk helytelennek az evangéliumi protestáns dogmatikában a másik vagyis az u. n. *rationalistico speculativ módszert* is.

Minden félreértés kikerülése végett előre is megjegyezzük, hogy a speculatiót egészben véve, távolról sem óhajtjuk kizárni a dogmatikából, mert hisz akkor voltakép annak épen tudományos jellemét kellene feladnunk. Tisztán általános értelemben véve a szót: *speculatio* nélkül egyetlen tudomány sem képzelhető el. Mert a *speculatio* épen az az értelmi művelet, melynél fogva a tapasztalatilag adott tényekből kiindulva, azokon felülemelkedve az egyes dolgokban az esetleges mögött a lényeges és szükségyszerű elemet vagyis a jelenségekben a törvényt, a sokban az egyest, az elvet kutatjuk. E nélkül rendszeralkotásra még csak gondolni sem lehet. Ily értelemben tehát a speculatiót a dogmatikában is szükségesnek tartjuk, mert kétségtelen, hogy a hitélet tényeinek s az azokban jelentkező igazságoknak rendszerét is csak úgy építhetjük fel, ha a végső alapokra, az okozatokból az okokra, a jelenségekből a lényegre, egy szóval az egységes elvekre megyünk vissza okos gondolkozás, elemzés, egybevetés s következtetések útján s ekként elvi magaslatról fogjuk fel és ítéljük meg a vallásos életnek dolgait. Hanem igenis helytelen a dogmatikában az a *speculatio*, a mely mellőzve az üdvtörténet és hitélet tényeit, aprioristikus jellemű észfogalmakból, teszem azt a *philosophiától* kölcsönzött absolutum semmitmondó abstract fogalmából indulva ki, logikus következtetések, mesteri deductiok útján abból egy egész rendszert vezet le s a dogmatikát leglényegesebb tulajdonságától: az élő hit bizonyosságától fosztja meg. Ezt a módszert ma már a *philosophiában* is elvetik; mennyivel inkább elvetendő hát a dogmatikában!

Az evangéliumi protestantismus szakított ugyan a róm. *katholicismus* egyház-tekintély elvével, de csak azért, hogy az igazi vagyis az isteni tekintélyt helyre állítsa. Minden más vád méltán érhet minket, de az a vád, melylyel a róm. *katholikus* papság örökösen illet, t. i. hogy mi a korlátlan *subjectivismus* lejtőjére léptünk volna, valóban teljesen alap nélkül való. A mi tekintélyünk maga a Jézus Krisztusban kijelentett isteni igazság, az evangéliom. Mi — mint Pál apostol mondja — nem járunk ravaszágban, sem nem hamisítjuk meg az Isten Igéjét, hanem

az igazság kijelentésével ajánljuk magunkat minden ember lelki ismeretének. — Épen azért a dogmatika nem indulhat ki semmiféle emberi bölcselkedés útján kigondolt aprioristikus fogalomból, nem is cserélhet szerepet a magukat különben is már teljesen lejárt u. n. régi metaphysikákkal, hanem a mai, nem csupán tapasztalati, hanem egyenesen racionális tudományok inductiv eljárását követve, tényeken, közelebb az üdvtörténet nagy tényein, mint az isteni kijelentés világra szóló eseményein, még közelebb a Jézus Krisztus személyiségén és művén s annak vizsgálata alapján építi fel hívő lélekkel s lélekben a maga rendszerét. Mert a hit az igehirdetésből, az igehirdetés pedig az evangéliumból vágyon. A keresztyénség ugyanis nem pusztán abstract eszme, hanem eszme- és élettény s mint ilyen lépett be az emberiség történetébe a Jézus Krisztus személyében.

Ez az oka, hogy a dogmatika az egyház talajáról sem léphet le. Ellenkezőleg, minthogy az egyház evangéliomi protestáns szempontból épenséggel nem bizonyos privilegizált egyház (klerus), hanem az összes hívők közössége s a Krisztus evangéliomának szent népe és királyi papsága, a dogmatika, midőn a személyes élő hit, ugyanakkor s éppen akkor egyszersmind az egyház közhitének tudományos kifejezése is, mert a hol egy az Úr, ott lényegileg a hit is csak egy s azonos lehet, bárha talán a hitformulák egyben másban igen különböznek is. Az egységet, közösséget nem a részletek, hanem az elvek biztosítják.

A mondottakból szükségszerűleg foly, hogy tehát evangéliomi protestáns dogmatikának csakis az oly dogmatikát tekinthetjük, a mely a reformáció alapelveihez hiven, az egyház-tekintéllyelvel s ez alapon az orthodox-autoritativ állásponttal és módszerrel szakítva és az aprioristikus racionálistiko-speculativ módszer alkalmazásától is óvakodva positiv tudományos álláspontra helyezkedik, s mint a személyes élő hit tartalmának öntudatos és szabad előterjesztése, a Jézus Krisztusban való isteni kijelentés tényein, vagyis az evangéliomon építi fel a maga rendszerét, s a mely — tegyük hozzá — e munkájánál egyedüli zsinór-mértéknek a Szent-Írást, mint az isteni kijelentés, a Jézus Krisztusról szóló evangéliom történetileg hiteles okmányát tekinti. Nem ok nélkül foglalkoztam kissé bővebben az evangéliomi protestáns dogmatikai álláspont és módszer kérdésével. Meg kellett ezt cselekednem már csak azért is, hogy egész általánosságban kijelölhessem azt a szellemi légkört, a melyből sarjadt s a melybe tartozik a Szent-Ábrahámi dogmatikája.

Végtelenül sajnálom, hogy a Szent-Ábrahámira vonatkozó életrajzi adatok még Jakab Eleknél is annyira fogyatékosak s különösen is sajnálom, hogy az ő theologiai fejlődéséről ép a kellő adatok hiánya miatt tiszta képet nem alkothatok magamnak. Nagy műve előttem fekszik, de életrajzában egyetlen biztos adatra nem lelek, a mely a forráshoz vezetne, a melyből lelke

kincseinek gazdagságát összehordta; így hát e részben csak hozzávetőleges, de azt hiszem, hogy azért eléggé megokolt és biztos következtetéseket kockáztathatok meg.

Annai kétségtelen, hogy Szent-Ábrahámii theologiai világ-nézete nem itthon s nem az erdélyi socinianistico-unitarius szellem hatása alatt alakult ki. Szent-Ábrahámii a Socinusokhoz, Blandratához és Dávid Ferenczhez édes-kevés a köze. Az utobbihoz legkevesebb. Ellenkezőleg, ő egyházát épen attól a veszedelemtől igyekezek megmenteni, a melybe Dávid Ferencz merev rationalismusa sodorta, s a melynek elhárítására Socinussal egyetértve már Blandrata is törekedett. E veszedelem forrása az unitarismusban maga a biblia-ellenes s a keresztyénséget lényegében, a Jézus Krisztus személyiségében megtámadó abstract isten eszme volt. Azért Szent-Ábrahámii voltakép a magyar unitarismusnak nemcsak egyházi, hanem dogmatikai terén is reformátora és megmentője vala. Mint ilyenről méltán mondja Jakab Elek: „Ő azon szirt mellett, hol Dávid Ferencz oly gyászos hajótörést szenvedett — melynek következése egy vallásnak szabad fejlődését szinte végképp fenakasztotta — szerencsésen el tudván evezni, két század haladását kötötte egybe s a XVIII. század üldözése közül kimentett egyházunk előtt új, boldogabb jövőndő pályáját nyitotta fel.“

De hát, ha nem itthon, hol szívta magába azt az új, egészségesebb s egyházat mentő szellemet? Erre az igen fontos kérdésre szeretném én a választ megadni.

Életrajzában idevágólag csakis egy — magában véve igen igen sovány s teljesen hasznavehetetlen — adatot találok. Jakab Elek jegyzi fel róla, hogy Szent-Ábrahámii „1712-ben, 29 éves korában az unitáriusok vallásközönsége közválasztás utján tanárságra jelölte s *bővebb önkiképzés* végett külföldi egyetemekre küldötte, honnan 1715. aug. 15. jött vissza Kolozsvárra.“ Végtelen hálás lettem volna, ha akár Jakab Elek, akár Ferencz József avagy Vári Albert közelebből is megjelölik vala azon külföldi egyetemeket, a melyeken Szent-Ábrahámii megfordult, mert ez esetben theologiai irányának kialakulására nézve biztos utmutatást nyerek. Így azonban külső adat híján, kénytelen vagyok belső okok alapján következtetni, de azt hiszem, hogy azért jó uton maradok.

Szent-Ábrahámii nagy művét tanulmányozva, arra a meggyőződésre jutottam, hogy ő határozottan *arminianus*, illetőleg *remonstrans* theologiai körökben forgott, azoknak szellemét szívta magába s mint művéből kimutatható, határozottan azok theologiai irányatához csatlakozott is. Hogy ezt az állításmat igazolhassam s Szent-Ábrahámii dogmatikájának elvi álláspontját és módszerét kellőképp megvilágosithassam, — szükségesnek látom az arminianismust, illetőleg remonstrantismust röviden jellemezni.

Az arminianizmus vagy remonstrantizmus az evangéliumi protestantizmus, közelebb a református egyház egyik nevezetes alakulata. Voltakép visszahatás a református egyház egyik alapvető dogmája, a feltétlen eleve elrendelés (absoluta praedestinatio) szűkkeblű s az isteni kegyelem és a Jézus Krisztusban való váltság egyetemességét tagadó tana ellen. Megalapítója ezen theologiai iránynak Arminius Jakab († 1609) leideni tanár volt. Alap gondolata a kegyelemről és eleveelrendelésről lényegileg ugyanaz, a mi Lutheré: az isteni kegyelem egyetemes, de Isten (ob praevisam fidem) a bűnös emberek közül csak azokat fogadja kegyelmébe, a kik hisznek az ő hívő szavába. Követői azonban e részben már némileg eltértek tőle; innét, hogy a református egyházból kivált (s a hierarchikus jellemű dordrehti zsinaton a lutheranusokkal együtt kiákozott) arminianizmus illetőleg remonstrantizmus főjellemvonása utóbb nem annyira a kegyelem egyetemességéről való tanban nyilatkozott meg, hanem inkább humanistico-biblikus irányzatában és a szűkkeblű egyházfelekezeti korlátokon felülemelkedő vallás-erkölcsi szabadelvűségében. Ez alapon küzdött a Szent-Irás magyarázatának elfogulatlan s minden aprioristico-dogmatistikus nyügtől ment szabadsága mellett. Az arminianizmus hitvallás-kényszert nem ismert, ellenkezőleg a symbolumokat feltétlenül a Szent-Irás tekintélye alá vetette. Így hát ebben is a lutheri egyház szellemének hódolt.

Az arminianusok illetőleg remonstransok „Remonstrantia“ czímen 1610-ben hitvallásukat 5 pontba foglalták.

Az elsőben kimondják, hogy: „Isten a maga Jézus Krisztusban való örök és változhatatlan határozatában elvégezte, hogy a bűnbeesett emberi nemből Krisztusban, Krisztusért és Krisztus által azokat megváltja, a kik a Szent Lélek kegyelme által az ő Fiában hisznek s ugyanazon kegyelem által a hitbeli engedelmességben mindvégig megmaradnak; — a hitetleneket pedig elkárhoztatja.“

A másodikban, hogy „Krisztus mindazokért meghalt, a kik az ő érdemét hitben elsajátítják.“

A harmadikban, hogy: „az ember bűnös állapotában önjerejéből az üdvözítő hitet meg nem szerezheti, mert minden jóra képtelen.“

A negyedikben, hogy: „minden jónak kezdete, folytatása és vége az isteni kegyelem még az ujjászülötteknél is, de azért a kegyelem nem ellenállhatlan (irresistibilis).“

Az ötödikben, hogy: „a Krisztusba vetett hit által és a Szent-Lélek segedelmével mindeneket, az Ördögöt, a bűnt, a világot és a testet meggyőzhetjük.“

E hitvallást kárhoztatta el 1618. és 1619-ben a dordrehti református zsinat s ezzel az arminianizmus, illetőleg remonstrantizmus sorsa meg volt pecsételve. A református részről szenvedett üldözések következtében egyházfelekezetből egyszerű theo-

logiai párttá alakult s mint ilyen főként az *amsterdami remonstrans seminariumba* szorult. E seminarium legkiválóbb theologusai és dogmatikusai Episcopius Simon († 1643.), Curcelläus († 1645), Grotius Hugo († 1645.) majd utóbb Limborch Fülöp († 1714.) s Adrian van Cattenburgh († 1737.) voltak.

De miért sorolom én fel ez arminianus, illetőleg remonstrans theologusok neveit is? Hát egyszerűen csak azért, mert erős hitem (s igen szeretném, ha e hitemben esetleg valamely pozitív levéltári adattal is megerősítenének unitárius atyámfiai), hogy Szent-Ábrahámi mintegy három évre terjedő külföldi tartózkodása alatt bizonyára legtöbb időt Amsterdamban az ottani remonstrans seminariumban és (a mire művéből szintén okom van következtetni) Leidenben töltött. Mert eltekintve attól, hogy egész egyénisége azt az igazán keresztyén humanistikus műveltséget tükrözi vissza, a mely a remonstrantismus egyik alap-sajátsága, — Németalföldre s közelebb Amsterdamba vonhatta őt már csak az a körülmény is, hogy az arminianismus illetőleg remonstrantismus a socinianismussal legközelebbi szellemrokon-ságban állott, a minthogy tény, hogy kevésel Arminius halála után az ő követőit már a socinianismus gyanujába keverték, a mi ellen azonban ők (így éppen Episcopius „Verus Theologus Remonstrans“ cz. művében) határozottan tiltakoztak. Utóbb azonban s éppen Szent-Ábrahámi korában (s ez igen jellemző egy adat) a soci-nianusok közül sokan csatlakoztak a valóban nagy hirnek örvendő arminianus theologai irányhoz,¹⁾ a minthogy viszont az arminianusok illetőleg remonstransok körében is jelentkezett bizonyos antitrinitarius irányzat.

Szent-Ábrahámi a magyar evangéliomi protestáns dogmatikai irodalomban az eredeti vagyis a pozitív s minden antitrinitaristikus tendenciáktól ment, de a trinitast bibliai vagy üdv-oeconomiai értelemben hirdető arminianus illetőleg remonstrans theolog. irányt képviseli. Mint ilyen theologus, hiven nagy mestereihez (sőt, ha csakugyan Amsterdamban volt, tanáraihoz: Limborch Fülöphöz és Adrian van Cattenburghhoz, a kiknek valóban jeles műveit a maga dogmatikájában forrás gyanánt fel is használja) valódi evangéliomi protestáns theologiai álláspontra helyezkedik. Szemben a róm. katolikus theologia orthodox-autoritativ álláspontjával és atomistico-scholastikus módszerével, a vallás dolgában elvet minden külső történeti tekintélyt s az egyház-elv helyett a hitelvet és lelkiismeretbeli szabadságot vallja. Ez alapon állva s az isteni kegyelem egyetemességének érzetétől s a keresztyén humanismus szellemétől áthatva hódol az universalismus eszméjének s küzd minden particularismus, küzd a fele-

¹⁾ A XVII. sz. folyamán Lengyelországból kiüldözött unitáriusok közül is sokan menekültek Németalföldre s ott a remonstransokkal egyesültek, majd az evangélikus egyházba olvadtak.

kezeti korlátok és szükkeblűség ellen is. Ennek természetes folyománya, hogy hitvallás- és dogma-kényszert szóval betűrabságot nem ismer.

De másfelől, szemben a radikális protestansok rationalistico-speculativ álláspontjával és módszerével, sőt talán első sorban a saját hazai unitárius egyháza körében kifejtett s Dávid Ferencz által legtökélyesebben képviselt s hol nyiltan, hol titkon utána is folyton meg-megújuló ama rationalistikus irányzattal, mely a keresztyénséget legbensőbb lényegében, Jézus Krisztus személyiségében, tehát az isteni kijelentés alaptényében támadja meg s az evangéliomi protestantismusból, illetőleg magából a keresztyénségből merő észvallást, a dogmatikából philosophiát, az egyházból, mint a *hivők* közösségéből iskolát, Jézus Krisztusból názáreti tanítót csinál, — Szent-Ábrahám megálljt kiáltott és az üdvösség dolgában Isten s nem az ember dolgát látva, a negatio meddő munkája teréről a positiv térre lépett, mert nagyon jól tudta, hogy csakis ez úton mentheti meg az egyházat a végső veszedelemtől, a belső s külső pusztulástól.

Nekem úgy látszik, hogy e mentő munkájához igen körültekintő óvatossággal látott, hogy az átmenetet az unitarismusból az arminianismusba illetőleg remonstrantismusba lassanként csinálta meg. Ezt abból a „Confessio“-ból következtetem, mely az erdélyi unitárius egyház leggyászosabbkorszakában (1714—1718) vagyis mikor Steinville erdélyi katonai parancsnok erőhalálommal vette el a templomokat, iskolákat, birtokokat s fűzte el a papokat, tanárokat és tanulókat és a pásztor nélkül maradt nyáját más aklakba terelték, látott napvilágot s melyet Almási Mihály püspök és Szent-Ábrahám Mihály aláírásával az unitárius consistorium bocsátott ki. Bizonyos dolog, hogy e „Confessio“-nak szerzője Szent-Ábrahám s hogy annak czélja a népnek az unitárius hitben való megtartása vala. De tény az is, hogy bár annak egészén az unitárius gondolat vonul át, mégis ott lappang már benne a positiv irányu remonstrans Szent-Ábrahám. Hogy ezt igazoljam, csak főbb tételeit emelem ki: „*Hiszek egy Istenben, az örökké való Atyában, ki mind állatjában mind személyében egyetlenegy, kit egyedül illet minden isteni tisztelet. Hiszek Jézus Krisztusban, ki Istennek egy szülöttje, de nem természet szerint való Isten, hanem csak igaz Isten, — fogantatott Szent-Lélektől és az Istennek erejétől vagy akarattjából és született Máriától, az fogantatás idejére nézve tiszta szűztől, ki a bűntől megválva, mi hozzánk hasonló, feltámadott, üle az Atya jobbára, az Atya alá vettetett; imádásra mindazáltal méltó, mert a ki nem tiszteli a fiut, nem tiszteli az Atyát. Hiszem a Szent-Lelket, de nem a Szent-Léleken, ki sem állatja, sem személye, hanem Istennek ereje, ujsa, jobb keze, a ki soha nem imádtatott, soha nem is imádatik, a ki által szólott Isten a próféták által és most is igazgattatnak a hívek minden igazságra. Hiszem a közönséges apostoli keresz-*

tyéni (de nem római) Anyaszentegyházat és *mind a négy recepta religióban avagy vallásban* azoknak, a kik jól keresik és feddhetlenül élnek, üdvösségüket. Hiszem az élő szenteknek egységöket. Hiszek két sacramentumot. Hiszem a feltámadást és lelkem üdvösségét stb.“

E „Confessio“ nyilvánvaló bizonyossága annak, hogy Szent-Ábrahámí határozottan állást foglalva ugyan a főbb keresztyén egyházak metaphysikai trinitanismusa, röviden az u. n. Athanasius-féle szentháromsági dogma ellen, visszatereli egyházát a bibliai alapra, közelebb az üdvoeconomiai sztháromsághoz. Hangsúlyozza ugyanis az Isten egységét, de a subordinatio mellett elismeri Jézus Krisztus és a Szent-Lélek igaz istenségét. A mi pedig ugyan e „Confessio“-ban legjellemzetesebb remonstrans vonás és egyszersmind felekezeti hitvallásban az egész világon unicum, az a valódi keresztyén szeretet és türelem ama kijelentése, hogy „mind a négy recepta religióban avagy vallásban“, üdvözülhetnek az igazán hívők, a mi más szóval annyit tesz, hogy nem a tanban, hanem a Jézus Krisztusban vagyon a mi üdvösségünk. Ez valóban a Jézus szellemének megnyilatkozása! Mily óriási contrastot képez ezzel szemben a Symbolum Athanasianum bevezetése: „Qui vult ergo salvus esse, teneat fidem catholicam“ vagyis higgye el az Athanasius-féle sztháromsági tant. Mert hát — a hivatalosan formulázott dogmában vagyon az üdvösség és örökélet!

De Szent-Ábrahámí theologiai világnézetének, közelebb dogmatikai álláspontjának és módszerének teljes megvilágosítására az említett rövid „Confessio“-nál még sokkalta alkalmasabb az ő dogmatikai műve. Ebből érthetjük meg őt legjobban. Mert ezt a művét eredetileg nem hitvallásnak szánta, sőt talán nem is gondolt arra, hogy az ő egyházfelekezete azt valaha symbolomául választja. Hiszen ha valaki, ő érezhette azt leginkább, hogy a hagyományos unitárius köztudattól és törekvésektől milyen ür választja őt el. De megírta azt személyes élő hite s beható írástanulmányon alapuló tudományos meggyőződése kifejtése végett abban a reményben, hogy eszméi majd lassanként átmennek a köztudatba és biztosítják egyházfelekezete helyes keresztyén irányban való fejlődését és egyszersmind jobb jövőjét. S ez a reménye hamarosan teljesült is. „A veszedelmes szírtet“ megkerülve, a Jézus Krisztus személyiségére, közelebb az ő nem imádására vonatkozó nagy botránykövet elhárítva, nemcsak hogy biztosította egyházának keresztyén jellegét, hanem egyszersmind az elismerést és tiszteletet még az ellenfél részéről is.

Tette pedig ezt az által, hogy — mint már mondtuk is — dogmatikájában a racionálistico-speculativ állásponttal és módszerrel határozottan szakítva egyenesen supranaturatistico-positiv evangéliomi keresztyén alapra helyezkedett. Meggyőződhetünk erről, ha művének „Bevezetés“-ét, a mely nála a más

értelemben vett u. n. Elvtant helyettesíti, közelebről áttanulmányozzuk.

E „Bevezetés“-ben ő „*A Szent-Irásról, mint a hittudomány zsinórmértékéről*“ beszélt, de voltaképen feltárja abban dogmatikai rendszerének összes lényegalkotó alapelveit. Ezek között az első és legfontosabb az *isteni kijelentés*.

Szent-Ábrahámi szerint Isten, a kinek létét, tulajdonságait, akaratát, természetét némiképen műveinek vizsgálatából és a bennünk levő dolgok szemléletéből is megismerhetjük ugyan a belénk oltott ész közvetítésével, de a kit a véges emberi ész egymagában még sem érhet fel, — hogy akaratát teljesebben megismerhesse velünk s mi ez alapon vele kibékülhessünk és kegyelmébe juthassunk, jóságából gondoskodott az ember számára akaratának kívánt kinyilvánításáról és az *észbeli kijelentéssel* szemben ezt szokták kijelentésnek (revelatio) nevezni. E kijelentés, Istennek csalatkozhatlan igazmondósága miatt részünkről kétségtelen hitet, legfőbb hatalma miatt pedig alázatos engedelmességet, tiszteletet és figyelmet érdemel a végre, hogy azt megismerjük s egész életünket ahoz alkalmazzuk.

Ennél a positiv keresztyén hitélet és theologia alapelvét szebben formulálni nem is lehet. A hitélet theologia forrása s elve nem a gyarló, véges emberi ész, mert — úgy mond — „Isten minden tökéletességei s még kevésbé az ő egész akarata arra nézve, hogy mely uton-módon kíván tiszteltetni s miként akar jutalmazni és bünteni, *pusztán az ész előtt* még nem ismeretesek“, hanem egyes egyedül az *isteni kijelentés*. A mit pedig Isten kijelentett, az az ő igazmondóságánál fogva, feltétlenül igaz s épen azért *hitet* érdemel. A vallás két sarka tehát: Isten részéről vagyis objective: a kijelentés; az ember részéről vagyis subjective: a hit.

Híven supranaturalistikus theol. álláspontjához, Szent-Ábrahámi a kijelentésről való közelebbi tanításában szintén egészen positiv bibliai alapra helyezkedik. Isten — úgymond — a maga akaratát részenként (Zsid. 1, 1) kezdte kijelenteni bizonyos személyeknek (Ádám, Kain, Ábrahám, Mózes, Áron s mások). Végül és legtökéletesebben az Úr Krisztusnak és az Úr Krisztus által nekünk a mi állapotunk felőli teljes akaratát nyilvánította ki, S tette ezt különféle módon: angyalok és emberek szolgálata által, látásokban, álomban, képekben és ábrázolatokban. Mózes és az Úr Krisztus által pedig különös és rendkívüli módon.

A hitélet és theologia másik alapelve, vagy mint Szent-Ábrahámi a mi egyházunkkal e részben is teljesen egyezve mondja, *zsinórmértéke* (norma ac regula) a *Szent-Irás*.

A Szent-Irásra az emberiségnek két fontos okból van szüksége. Egy azért, hogy az isteni kijelentés az emberi emlékező tehetség gyarlósága miatt ki ne vesszen; más azért, hogy az utókor hite annál szilárdabb legyen. Ez okok miatt foglaltatott

a kijelentés először írásba, azután könyvekbe még pedig a *Szent-Lélek vezetése mellett* (2. Pet. 1, 21), mely az egyének különfélesége szerint azoknak nyelvét és kezeit is igazgatta és így jöllehet az írásmód különböző, de magában a dologban ellenkezés nincs (2. Tim. 3, 16). Ebből világos, hogy — mint az idézett helyek is bizonyítják — Szent-Ábrahám „az egész Írást Istentől ihletettnek” tartja. S ép ez indítja őt arra, hogy a Szent-Írásnak különös „nagy bizonyosságot és tekintélyt azaz méltóságot” tulajdonítson. A Szent-Írás tekintélyének alapja közelebről annak *igazsága és istensége*.

A Szent-Írásban foglalt történeti dolgok igazságáról s arról, hogy az írók isteni férfiak voltak, oly erős bizonyítékaink vannak, milyenek csak az elmúlt dolgokról az emberek közt egyáltalában lehetnek. A szent írók ugyanis egykorú s jelenlétükben történt eseményeket irtak meg. Önérdek nem vezette őket; tehát tudtak és akartak is igazat írni. Az írók is ugyanazok, a kiknek nevét viselik az egyes könyvek. S az egyes könyvek a maguk eredetiségében szálltak ránk. Szóval kiemeli e pontnál Szent-Ábrahám mindazt, a mit mi a Szent-Írást megillető „emberi hitel” (fides humana) neve alá szoktunk foglalni (hitelesség, hitelre méltóság, épség).

A Szent-Írás istensége vagyis isteni eredete mellett pedig magából a benne foglalt vallási dolgok és igazságok egyszóval a keresztyén tanítmány természetéből érvel. A kijelentés ugyanis szerinte oly dolgokat foglal magában az Istenről és a mi kötelességeinkről, melyek az Istentől belénk árasztott természetes világosságot nemhogy elhomályosítanak, hanem még teljesebb és egyöntetűbbé teszik s kiterjeszkedik oly dolgokra is, melyeket *csak maga az Isten gondolhatott ki*, szóval megvan benne mindaz, ami az istentisztelet illő és helyes módjára vonatkozik.

De különösen is bizonyítanak a Szent-Írás isteni eredete mellett az irány és a jövendölések méltóságától, a lényeges dolgokban való teljes megegyezéstől eltekintve „a számtalan csodák, minden emberi és anyagi bölcseséget és hatalmat felülhaladó művek, jelek és rendkívüliségek, sőt magának az első szerzőnek, a mi Urunk Jézus Krisztusnak a halálból való feltámasztása s törhetlen bizonyítékokkal és adatokkal igazolt felmagasztaltatása és legfőképen azok a parancsolatok, melyeknél tökéletesebbek, igazabbak és szentebbek ki nem gondolhatók s azok az ígéretek, melyeknél kitünőbbek és Istenhez méltóbbakat sem emberi, sem anyagi elme ki nem találhat. S mindazoknak nem csekély fontosságot kölcsönöz magának a tanítmánynak bámulatos hatékonysága vagyis az a tény, hogy ez a tanítmány — jöllehet a testnek nem kedvez, sőt annak ellensége — szerfölött csekély számú, egyszerű és erőtelen apostolok által erőszak és fegyver nélkül csupán az okosság és a lélek rábeszélő erejénél fogva s ugyanakkor a tiszta ártatlanság, életszentség és türelem hatal-

mánál fogva igen rövid idő alatt, mindenütt és mindenfelé csodálatos módon elhíttetett s mindenfelé annyira szét áradt, hogy minden rendű, rangú és nemzetiségű emberek számtalan ezrei az új tanítmányt elfogadták s ahhoz állhatatosan ragaszkodtak.“

Ezt a tétel bővebben azért idéztem, mert azt Szent-Ábrahámí egyenesen *Episcopius in Cofess. Remonstr. Cap. I. §. 7-ből* idézi s így hát ezen és más fontos tételeknél is a remonstransokkal való elvi közösséget nyilván deklarálja.

Igen természetes, hogy a mondottak alapján Szent-Ábrahámí a Szent-Irás kanonára vonatkozólag is teljesen egyetért velünk. Az apokrifus könyveket a hitelvek bizonyítására alkalmatlanoknak itéli. A Szent-Irás tulajdonságait pedig az elégségesség (*sufficientia*) világosság (*perspicuitas*) tulajdonságaiban határozza meg.

Az elégségességből vagy teljességből foly, hogy a Szent-Irás a hitnek és erkölcsnek tökéletes zsinórmértéke s foglalata mindannak, a mit Isten tőlünk kíván és a melyeket velünk szemben cselekedni akar. E kettő az isteni akarat teljessége. Ennélfogva ezek a dolgok szükségesek az üdvösségre, bár a Szent-Irásban egyebektől „szükségesség“ czímen nincsenek elkülönítve. Ebből foly, hogy a mik a Szent-Irásban nincsenek meg, az üdvösség szempontjából nem kötelezők, hogy nem az egyház jelenti ki, mik az üdvre szükségesek, hogy a hagyományokat, Isten Igéje hátrányára a hit kiegészítéseül és más az üdvösségre szükséges dolgok pótléka gyanánt elfogadni tilos, hogy a hit szempontjából közömbös hagyományok, a mennyiben a gyülekezet jó rendjét czélozzák, a keresztyén okosság és szabadság hatáskörébe tartoznak.

A világosság és átlátszóságból pedig foly, hogy Isten a Szent-Irásban a maga akaratát tisztán jelentette ki. Ennélfogva a hitcikkelyek előadásában szentírásbeli, nem pedig bölceleti és emberek által kigondolt kifejezések használandók. Továbbá, hogy a látszólag homályos helyek is megérthetők alapos vizsgálódás és imádkozás mellett.

A Szent-Irást mindenkinek olvasni kell, mert a csupa halászból sok tévelygés származhatik. Minthogy pedig mindenki eredetiben nem olvashatja azt, szükségesek a fordítások; de ezeket az eredetivel egybe vetve kell megvizsgálni.

A Szent-Irás fordítása más, mint annak magyarázata. A magyarázat az eredeti értelemnek az illető nyelven való tiszta kifejezése. Az írásmagyarázatnál épen azért különösen ügyelni kell: az író céljára és érzületére, az alkalmoszerűsége, az anyag minőségére, az előzményekre és következményekre, a hasonló helyek egybevetésére stb. Az sem lenne helyes, ha valamely emberi hitvallásból vagy elfogadott hittani tételekből vagy valamely felekezeti hitformából keresnők és magyaráznók a Szent-Irás értelmét.

Látni való ebből, hogy Szent-Ábrahám, míg egyfelől a Szent-Írást a hitélet és theologia kizárólagos zsinórmértékének és a hitgazságok egyedüli forrásának, szóval ismeretelvének (principium cognoscendi) tekinti, korát megelőző tudományos érzékkel lényeges különbséget tesz a Szent-Írásnak egyrészt isteni, másrészt emberi oldala közt s ez alapon annak magyarázatánál a jelen korban egyedül helyesnek ítélt grammatico-psychologiai s történeti, egyszóval a tudományos módszert követeli. E terminus technikust ugyan ő még nem használja, de lényegileg megjelöli, midőn az igaz és eredeti értelmet betűszerintinek nevezvén kijelenti, hogy a betűszerinti értelem azonban nem mindég az, melyet a szavak első tekintetre jelenteni látszanak, hanem az, a mi a beszélő szándékának legjobban megfelel s hogy „mivel az Isten is az emberekkel szokásos beszéddel kívánt élni: a Szent-Írásnak értelmét a megítélésnek azzal a módszerével kelt keresnünk, melylyel embertársaink érzéseit és gondolatait az őik saját szavaikból kitalálni és megérteni szoktuk.“ Ezt pedig csak pszichologiai s kortörténeti alapon érhetjük el.

De midőn így a dogmatika két elsőrendű alapelvét: az isteni kijelentés és a Szent-Írás dolgát megvilágosította, nem tér ki az ezzel szorosan összefüggő két igen fogas kérdés vagyis a kijelentésnek és Szent-Írásnak egyfelől az észhez, másfelől a hitvallásokhoz való viszonya tisztázása elől sem.

A mi a kijelentésnek az észhez való viszonyát illeti, Szent-Ábrahám szerint az Isten mind a kijelentésnek, mind az észnek szerzője levén, ezek között akkora öszhangot létesített, hogy jöllehet sok, az észbeli felfogást felülmúló dolgokat jelentett ki, de azért ha valamely írásmagyarázat a természetes észbeli világossággal ellenkezik: arról a lelkiismeret lehetetlen, hogy ne kételkedjék. Az ész tehát nem kezdete és szabálya ugyan a hitnek, de azért meg van a maga haszna az isteni dolgokban; a kijelentés tekintélye általa lesz ismeretessé, az ő kötelessége a hinni és tenni valókat figyelmes és gondos elmélkedéssel megkülönböztetni, a Szent-Írást magyarázni, a magyarázat szabályait megállapítani s a törvényes következményeket összefűzni. De más a józan ész és a test bölcselkedése. A testi okoskodásról le kell mondanunk s gondolkozásunkat a Jézus iránt való engedelmességre visszavezetnünk (II. Kor. 10, 4, 5). A józan ész mindig az Istentől adott és megvilágosított lelkiismeret szerint ítél.

Szóval — a mint a mi orthodox dogmatikusaink is mondják — Szent-Ábrahám szerint a józan észnek használata alaki, eszközi (formális, organicus seu instrumentalis) szempontból nemcsak megengedett, de szükséges és nélkülözhetlen. Anyagi szempontból azonban az ész használatának a theológiában nincs helye vagy is abból sem hitéletet levezetni nem lehet, sem pedig, mint Szent-Ábrahám találóan mondja: „nincs megadva senki-

nek az a szabadság, hogy valamely dolgot Isten Igéje gyanánt árúlgasson vagy hogy a Szent-Írást pusztán a saját agyveleje szerint csűrhesse és csavarhassa.“

Abban azonban az ész használatát tekintve Szent-Ábrahámi a mieinktől mégis eltér, hogy ő az észet bizonyos tekintetben nemcsak principium informationisnak, hanem principium probationisnak is elismeri. Nevezetesen kijelenti (s ezzel voltaképp már a kijelentésnek és Szent-Írásnak a hitvallásokhoz való viszonyát jellemzi), hogy „a hitvitáknak irányító szabálya egyedül a Szent-Írás ugyan, de azokról ítéletet mondani és az Írást magyarázni az észnek, mint *birónak* joga és kötelessége.“ Hanem óvatos szerénységgel itt is legott hozzáteszi, hogy az ész, mint ilyen bíró is csak a megkülönböztető magyarázat, nem pedig a hatalmi tekintély jogával ítélhet, mert az Isten adott ugyan tanítókat (Róm. 12, 7), de az emberek közül senkinek sem adta azt a megbízatást, hogy csalatkozhatlanság tekintélyével és a mások lelkiismeretét bilincsbeverő hatalommal a hitvitákat eldöntse és az Írást magyarázza, hanem átengedte ezt az egyes emberek lelkiismeretének és okos ítéletének (II. Kor. 4, 2; I. Ján. 4, 1; Róm. 14, 5; I. Kor. 10, 15).

Valóban helyes, igazi evang. protestáns felfogás, amely a lelkiismeretbeli szabadság és meggyőződés nagy elvéből szükségszerűleg foly. Kiki magának áll avagy esik!

S megokolása ép oly találó, finom és helyes. „Ha — ugymond — a mások ítéletét a saját lelkiismereted meggyőződésének élébe teszed: akkor egy igazságról sem fogsz soha bizonyos lehetni; mert hogyan fogsz bizonyossá lenni *a más lelkiismeretéről és őszinteségéről?* (Mát. 7, 15). A mi a lelkiismeret előtt be nem bizonyítható, azt elfogadni sem nem kell, sem nem lehet; és ép azért a vitás kérdéseknek az egyesek lelkiismerete és ítélete szerint kell megoldódnok. A tévedés emberi sors.“

Ezzel Szent-Ábrahámi dogmatikájának alapelveit megismertettük volna. Ez alapelveken építi fel ő a maga rendszerét szépen, egységesen, következetesen. Legközelebbi feladatunk e rendszert és annak alapjait vizsgálni.

Dr. Masznyik Endre.